

Adamikné Jászó Anna

Az érvelés és a stílus humora Gárdonyi regényeiben I.

A tanulmány Gárdonyi műveit retorikai szempontból elemzi, továbbá rámutat stílusának, valamint humorának az egyediségére. A retorikai érvelés kimutatható Gárdonyi írásaiban: számos lehetőségre találunk példát az elemzett művekben, Gárdonyi hősei követik az emberek észjárását. Kiemelkedik a példa és az enthüméma, valamint a toposzlogika alkalmazása, mindez őrzi az elsődleges szóbeliséget is; a felsorolásban és a halmozásban pedig feltárul a környező világ. A szereplők jellemfejlődése összhangban van a regények lineáris szerkezetével, ugyanakkor észrevehető a bűvópatak-technika alkalmazása is. A tanulmány a retorikai elemzés szempontjai szerint mutat be példákat, többnyire Gárdonyi jóságos humorára. Az idézett részeket fel lehet használni a retorikai érvelés és a stílus vagy a szóalkotásmódok tanításakor.

Bevezetés

Gárdonyi Géza műveit sokan szerették, remélhetőleg sokan olvassák ma is. Népszerűségükről tanúskodik számos kiadásuk. A legnagyobbak között tarthatjuk számon, éppen ezért három történelmi regénye megkerülhetetlen olvasmány az iskolai irodalmi nevelésben. De ugyancsak kihagyhatatlanok a szerelemről, a férfi-nő kapcsolatáról szóló modern regényei is a nagyobbaknak. Nemcsak izgalmasak és szépek, hanem tanulságosak is. Újraolvasva a Gárdonyi-regényeket született meg ez a tanulmány. Retorikai szempontból elemzem a műveket: a példákat fel lehet használni a retorikai érvelés és a stílus vagy a szóalkotásmódok tanításakor. Tartalmi szempontból nem vizsgálom Gárdonyi műveit, mindössze rámutatok stílusának és humorának egyediségére és nagyszerűségére.

Sokan írtak Gárdonyiról, Gárdonyi stílusáról. Sík Sándor szerint Gárdonyi stílusának gazdag sokoldalúsága három alaptípusra vezethető vissza. Az első a konstatáló stílus, sajátos mondatformákkal, benne az igék gazdagságával, egyéni főnevekkel. Másik jellegzetessége a szemléletesség, amely „nem a festőiség, hanem a plasztika eszközeivel jelenik meg nála”, hatását néhány vonással éri el, egyedi igével, jelzővel, hasonlattal. Stílusának harmadik alaptípusa a lírai jelleg, rövid mondatos marad, de nem konstatáló, hanem érzelmekkel teli, és mindenképp felett zeneiség, gondolatritmus jellemzi. „Stíljének fejlődése pedig körülbelül azt a vonalat futja meg, amelyet Arany János stíljének ismertünk meg: a konvenciótól, a naiv népiesen át: a koncentrált népiességből stilizált klasszikus magyar stílusig” (Sík 1928: 127; idézi a dédunoka, Keller Péter is, 2015: 86–88). A sokirányú magyar regényirodalomban Gárdonyi sajátos helyet foglal el: „A modern regénynek olyan formájához azonban, amelyet azonkívül, hogy organikus egész és a maga törvényei szerint tökéletes, speciálisan *magyar* regénynek nevezhetnénk, – aligha jutott valaki közelebb Gárdonyinál” (i. m. 128). Hasonlóan ír stílusáról Schöpflin Aladár és Szerb Antal is. „A nyelve is alighanem tudatosan a népköltészet nyelvéből indul ki, erős ritmusú, rövid mondatai, a lehetőségig leegyszerűsített kifejezési formái, a parasztélet képzetkörén maradó kép- és szólamkincse a nép ősi költői nyelvanyagából van kiépítve” (Schöpflin 1990/1937: 124). „Stílusa koncentrált népiességével az Arany-hagyomány legjobb folytatója” (Szerb 1943: 439).

Nyelvezeték tisztaságát, magyarosságát minden méltatója dicséri. Lőrincze Lajos ezt mondta róla egyik rádiós előadásában: „Ha azt kérdezik tőlünk, melyik magyar íróat ajánljuk, akitől szép magyarságot tanulhatunk, akinek művein nyelvérzékünket erősíthetjük, jó irányba fejleszthetjük, akkor az elsők között Gárdonyit szoktuk említeni, ajánlani. Az ő kristálytiszt, finom színekben játszó stílusa, egyszerű s mégis gazdag nyelve legjobb példa lehet mindenkinek” (idézi Kispéter 1970: 224).

A Gárdonyiról szóló szakirodalom igen nagy. Sík Sándor tanulmánya alapvető, és Gárdonyi méltó módon szerepel a régebbi összefoglalásokban (1928). Schöpflin Aladár hangsúlyozza, hogy „ő írta a magyar paraszteletről a legszebb novellákat” (Schöpflin 1990/1937: 121). Röviden ír népiességéről, meleg parasztábrázolásáról, a Göre-humorról, de a férfi-nő konfliktus ábrázolását emeli ki – ha meggondoljuk, jogosan: a szerelem és a házasság problémája végigkíséri egész pályáján. Szerb Antal rövid jellemzésében benne van Gárdonyi sokoldalúsága: „Falu-pártisága alakítja ki magyarság-látását, mely főképp történelmi regényeiben domborodik ki” (Szerb 1943: 439).

A marxista irodalomkritika nem tudott mit kezdeni Gárdonyi Isten-hitével, miszticizmusával, pszichologizmusával, de haza- és népszerűségét elismerték. Sík Sándor elemzéséről (1928) nem volt a marxista irodalomkritikának jó véleménye: „A máig kísértő, félreértett Gárdonyi-portré kialakításában különösen jelentős szerepet játszott Sík Sándor egyébként kitűnő művészi elemzésekben gazdag Gárdonyi-tanulmánya” (Kispéter 1970: 226). Érthető ez a lakonikus megállapítás, végül is Sík Sándor meggyőzően elemzi Gárdonyi istenhitének kialakulását, megerősödését. Ez nem volt aktuális az 1950 utáni években. A Sőtér-féle irodalomtörténetben Mezei József rosszállóan ír Gárdonyi miszticizmusáról (pontosabban: azt írja, hogy *A láthatatlan ember* „miszticizmusa ellenére” a legjelentősebb regénye); lélektaniséga romantikus és idealista (Mezei 1965: 911); és azt állapítja meg, hogy az *Egri csillagok* után írásművészete hanyatlak (913). De az összes többi nagy regény az *Egri csillagok* után születik. Nyilvánvalóan „miszticizmusát”, lélekábrázolását tekinti hanyatlásnak, hiszen a marxista irodalomkritikus számára a társadalom ábrázolása volt fontos. Mezei szerint történelemábrázolása nem teljes, mert nem ír szociális problémákról; parasztábrázolása sem tetszett neki, mert nem volt olyan, mint Móriczé. Népiessége mégis megfelelt a hivatalos ideológiának, demokratizmusát hangsúlyozták (például az egri várvédelem kapcsán), még magyarsága és hazaszeretete is méltatást kapott, sőt humoros megjegyzéseit is dicsérték.

Kispéter András alapvetően tárgyilagos monográfiájában azt írja róla, hogy egyszeri jelenség volt a magyar irodalomban, nem tartozott egyetlen iskolához sem, és nem hozott létre iskolát. De hozzáteszi: művészete átmenetet képez a 19. és a 20. század művészete között, a népnemzeti iskola és a Nyugat nemzedéke között (Kispéter 1970: 223). Azzal a megállapításával egyetérthetünk, hogy Gárdonyi egyszeri jelenség, de azzal semmiképpen sem, hogy átmenetet képez Jókai romantikája, Mikszáth anekdotizmusa, valamint Móricz vaskosabb realizmusa és Kosztolányi lélekábrázolása között. Gárdonyi nem átmenet. Láthattuk, hogy Sík Sándor a legnagyobbak közé sorolta, méltán és alapos elemzés után.

A magyar irodalom története című munka nem összefüggő irodalomtörténet, hanem tanulmányok halmaza. Egyetlen tanulmány szól Gárdonyiról, mégpedig Györke Ágnes írása az *Egri csillagokról* (2007: 625–637). Ő is felveti a „hanyatlásmitosz” problémáját. A hanyatlás divatos irodalomkritikai „toposz” volt: Jókairól is megállapították, hogy hanyatlak, azután Fried István sikeresen cáfolta ezt a véleményt, megírta, hogy „Öreg Jókai nem vén Jókai” (2003-ban megjelent könyvének a címe). Györke Ágnes tanulmányának a bevezetésében megemlíti, hogy a mai irodalmárok hallgatnak Gárdonyiról, de a miértről nem ír.

Az utóbbi években azonban mintha változott volna Gárdonyi megítélése. Erről tanúskodnak a 2013 szeptemberében tartott jubileumi konferencia tanulmányai (Bednánics–Kusper 2015). Szerzőik mintha a „hanyatlás” műveit helyeznék a középpontba: a szerelmet, a lélekregést, a nőalakokat, és stílusával is többen foglalkoznak. Olykor mintha visszakanyarodnának a régebbi szakirodalomhoz, például Sík Sándorhoz. Ezt teszi kismonográfiájában Kovács Gábor is (2011). De végül is összefoglaló értékelés azóta sem született Gárdonyi művészetéről, és mintha a Györke Ágnes által említett hallgatás folytatódna. *A Magyar irodalom* című akadémiai összefoglalóban nincs Gárdonyiról külön fejezet, a neve említés szintjén is csak négyszer fordul elő a kötetben (Gintli 2011). A leszármazottak és Eger városa méltóképpen ápolja Gárdonyi emlékét.

A humor és a humoros

Ahhoz, hogy Gárdonyi stílusának humoros vonásait elemezzük, szükséges tisztázni a humor, a humoros fogalmát, mert nem a viccesről, nem a komikusról van szó, hanem egy olyan összetett érzelemről, egy olyan humorfogalomról, amely főleg a 19. századi európai esztétikában fogalmazódott meg, és nálunk elsősorban Arany János, majd Reviczky Gyula, később Sík Sándor fogalmazott meg (a humor sajátos, összetett érzelemként való felfogásáról: Szalay 1983; Adamikné Jászó 2017a, c).

Sík Sándor *Esztétikájában A sorsézés formaelvei* című fejezetben tragikus, komikus és humoros sorsézésről ír (1942 II: 219. kk.). A komikus jelenségek három, egymástól különböző jelenségcsoportra oszthatók. Az első csoport a tárgyi komikum (objektív komikum, jelenségkomikum), ennek három fő formája van: az értéként szereplő álérték, a fogyatékos érték vagy ártalmatlan tökéletlenség (az Arisztotelész-féle hiba), a mosolyt kiváltó kicsiség (fölényérzetből származó komikum). A másik csoport a paradox helyzet komikuma (nevetséges baleset, verekedés, utánzás, minden össze nem illés, például az anakronizmus). A harmadik csoport a játékos komikum, itt magunk teremtjük meg a nem komoly tárgyat vagy helyzetet, ezt a csoportot alanyi komikumnak nevezhetjük a tárgyi komikummal szemben; a játékos komikum másik területe az élc (viccek, szójátékok). A komikum megjelenési formái a vígjáték, továbbá a regény, a novella, ritkábban a líra.

„A humoros sorsézés az esztétikai formálás szempontjából nem egyenrangú a tragikummal és a komikummal: ez nem teremtett magának sajátos formát, hanem mint a világnézeti típusok és az életérzések, minden formát alakíthat” (Sík 1942 II: 255). A humor három életelemet egyesít: a tragikumot, a komikumot és a bölcs, illetőleg a szent életérzését. Eszerint beszélhetünk tragikus humorról, komikus humorról és bölcs (vagy jóságos) humorról, de nem szabad arról megfeledkezni, hogy mindegyik humorban megvan mind a három elem, arányokról, túlsúlyról van szó. A tragikus humorra példa a *Don Quijote* humora, a komikus humorra Arany *Bajusz* című verse, a bölcs humorra Tamási Áron *Ábel-trilógiája*. „Viszont Mikes és Gárdonyi humorát, a *Nyomorultak* öreg püspökét, Petőfi *Bolond Istókját* a *jóságos humor* kategóriája alá foglalnám” – írja Sík Sándor (i. m. 256). A humor rokon jelenségei az irónia és a szatíra.

A humor alapvető vonása Gárdonyi prózájának; nem a komikum (nem a vicc), hanem az a vígszomorkás humor, ahogyan Arany János megfogalmazta (Adamikné Jászó 2017b: 428; 2018: 31). Nem véletlen, hogy Sík Sándor tanulmánya több helyén Arany János életérzésével, szemléletével rokonítja Gárdonyit (1928). Olyan bölcs szemléletről van szó, amely oldja a tragikumot, és mosolyt csal az emberek arcára. Egyetlen példa az *Ábel és Eszter* című regényből. A történet ismert: Ábel és Eszter szeretik egymást, azzal az elementáris szerelemmel, amelyről Schöpflin Aladár is írt irodalomtörténetében (1990/1937), de nem lehetnek egymáséi. Öregkorukban találkoznak, és Eszter meghívja ebédre Ábelt:

Hallgattak néhány kanálnyt. Aztán Ábel szólalt meg:

– Azt mondtad, *szegedi asszony*, iszen ez nem magyar leves.

– De húslébe főzte bele a borsót, azért magyar. Jó még a fogad, Ábelkám?

E szomorúságokkal elegyes beszélgetés közben jóízűen evőgelődtek-ivógalódtak.

„Szomorúságokkal elegyes beszélgetés” – írja Gárdonyi, de alaphangulata kedves, még örömtelnek is mondható, humora jóságos, de még talán bölcs is: fogadjuk el, ami adatott. A *Titkosnaplóban* írja: „A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve” (idézi Keller 2015: 114). Egy regénybeli megjegyzése indirekt módon igazolja világlátását: „A francia irodalom még akkor nem árasztotta el állati lehelettel Európát” (*Ábel és Eszter* 271). Viccet, szójátékot kevésbé alkalmaz a regényeiben: „Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle *-ikát, -riát és -fiát*, elég lett volna tanulnom egy *-iát!*” (*Láthatatlan ember* 275).

A retorikai elemzés

A retorikai elemzés szempontjai szerint hozom a példáimat, többnyire Gárdonyi jószágos humorára, a korábbi Jókai- és Arany-tanulmányok rendszerét követve (Adamikné Jászó 2016, 2017a, b, c). Jelen tanulmány I. részében az érvelés, majd a II. részben a stílus humorára idézek példákat.

A retorikának sok meghatározása van, az egyik legismertebb Quintilianusé: a jól beszélés tudománya (2008). Ebben nemcsak a szó, hanem az írás művészete is benne foglaltatik, így a 19. században a következő meghatározást fogadták el: a prózai műfajok elmélete. A retorika évszázadokon át az alapképzés, a trivium része volt, grammatika, retorika, dialektika sorrendben tanították a diszciplínákat. A 20. századig mindenki tanult retorikát, és ezt tekintetbe kell venni az irodalmi művek elemzésekor (Corbett ed. 1969).

Az ötös felépítésű retorika területei: invenció (feltalálás, érvelés), diszpozíció (elrendezés, szerkezet), élokúció (kifejezés, stílus), memória, pronuciáció (előadásmód). A tanulmány az érvelésre, a szerkezetre és a stílusra összpontosít. A pronuciáció (előadásmód) az írott művekben is megjelenik, például szoktunk grafémaalakzatokról beszélni. Itt szót ejthetünk az írásmű külső megjelenéséről, és ez sajátos Gárdonyi műveiben: feltűnőek a rövid bekezdések, a pergő párbeszéd, a rövid, gyakran egyszavas sorok. A hallgatósághoz folyamodásnak három lehetősége van: a logosz, az éthosz és a pathosz. A pathosz a hallgatóságra tett érzelmi hatás, leginkább a stílussal érzük el, így a stílus is érvel. A retorikák három stílusnemet különböztetnek meg: az egyszerű, a középső és a fennkölt stílust. Az egyszerű stílus leereszkedik az igényes köznyelvig, kedveli a metaforát; közöl, tanít. A fennkölt stílus gazdag alakzatokban és szóképekben; megindít, felráz. A középső stílus közöttük van, mérsékelt használja a stíluseszközöket, gyönyörködött, ez a legnehezebb. Gárdonyi prózájára a mesteri középső stílus jellemző, de a két szélsőséget is műveli: egyszerű stílusban beszélnek az egyszerű szereplői, fennkölt stílus jellemzi az érzelmi kitöréseket, valamint az eposzi jeleneteket, az esküt, a temetési szertartást történelmi regényeiben.

A retorikai elemzés haladhat az ötös kánon szerint (Adamikné Jászó 2013). Célszerű kiemelni a szerkezetet, majd az érvelést bemutatni. Az érvelés lehetőségei: enthüméma, példa, toposzok, ezeket illusztrálja a tanulmány; majd a stílus egy-két kiemelkedő vonására is utal.

Szükséges azonban kitérni még egy fontos, a retorikával összefüggő elméleti háttérre, mégpedig az elsődleges szóbeliség jelenlétére Gárdonyi regényeiben. Walter Ong a szóbeliség és az írásbeliség viszonyát vizsgáló alapvető könyvében három korszakot különböztet meg: az elsődleges szóbeliség, az írásbeliség és a másodlagos szóbeliség korát. Az elsődleges szóbeliségen az írást megelőző szóbeliséget érti, amely tovább él az írásbeliség (a könyvnyomtatás, az elektronikus írásbeliség) korszakában is (Ong 2010/1982). Az elsődleges szóbeliség legfontosabb jellemzője a formuláris gondolkodás, a formulák követése (a formula, a hexameter szabta meg a homéroszi eposzokban a szavakat stb.), összefügg a mnemotechnikával, az emlékezettel. További jellemzők: inkább mellérendelő, mint alárendelő; inkább halmozó, mint elemző; redundáns, avagy „bőséges”; konzervatív, avagy tradicionális; az emberi életvilághoz közel álló; versengő hangnem jellemzi; inkább empatikus és közvetlen, mint objektív és távolságtartó; homeosztatikuss; inkább szituációfüggő, mint elvont. Ezeket a jellemzőket alaposan kifejti a szerző, és hangsúlyozza, hogy az elsődleges szóbeliséget megőrizte és továbbvitte a retorika. A retorika – annak ellenére, hogy rendszerét írásban rögzítették – alapvetően szóbeli volt. Gárdonyi stílusa közel áll az elsődleges szóbeliséghez, hiszen folyamatosan beszélteti a szereplőit. Az elsődleges szóbeliség formuláris gondolkodásához tartozik az enthümémák és a példák, az érvelési toposzok, az alakzatok (ismétlések, halmozások stb.) alkalmazása, a hasonlatok és a metaforák háttérben pedig megjelenik az emberi életvilág.

A példák forrásai Gárdonyi regényei. Magának Gárdonyinak is voltak kedves művei. „Ha Gárdonyi Gézáé családi körben kivallatták, miként értékeli a regényét, így nyilatkozott: – Az Isten rabjai nekem a legszebb regényem. Az Egri Csillagok a legjobb regényem. És a Láthatatlan ember a legkedvesebb

regényem” (Gárdonyi József 1934 II: 91). Aggregények elbeszéléseit tartalmazza a *Hosszúhajú veszedelem*, de van közöttük egy kisregény-terjedelmű (*Finum Ilka*), ezért kerültek be a példák közé.

Kovács Gábor két csoportra osztja Gárdonyi regényeit. Az első csoportba tartoznak a nagyregények, a három történelmi regény, a másikba az összes többi „kisregények” címkével. Ez utóbbiak azonban nem terjedelmük alapján kicsik, hanem „azt kutatják, milyen sajátos összefüggés van egy bizonyos léthelyzet és a léthelyzetben létesülő szubjektum nyelvi konfigurációja között” (Kovács 2011: 12). „Kis térben” mozognak, többnyire két ember között. (A tanulmányban használt rövidítések: AL = A lámpás; E = Egri csillagok; L = A láthatatlan ember; HH = Az a hatalmas harmadik; ÖT = Az öreg tekintetes; ÁE = Ábel és Eszter; IS = Isten rabjai; SZ = Szunyoghy Miatyánkja; IR = Ida regénye; K = A kürt; HV = Hosszúhajú veszedelem.)

A szerkezet

Jókai regényeinek narrációja elágazó, fraktálszerkezetű (Adamikné Jászó 2016). A fraktálok bizonyos értelemben szabálytalan szerkezetek, de mégis van bennük rendszer. Van rendszer a Jókai-regények vonalvezetésében is, de sajátos, összhangban van változatos stílusával, amelyben minden árnyalat fellelhető. Ezzel szemben a Gárdonyi-regények narrációja puritán, egyenes vonalú, összhangban van rövid mondatos, pergő párbeszéd stílusával.

Az *Egri csillagok* szerkezete elágazónak tűnik, de az események egymást követik, és végül is minden Eger felé tart (Kispéter 1970: 79). A többi regény szerkezete tömören egyenes vonalú. A lényegen a keretes szerkezet sem változtat, az egyenes vonalú elbeszélés olykor keretbe van foglalva (*Szunyoghy Miatyánkja, Az a hatalmas harmadik*). Ez általános vélemény a szakirodalomban. A lényegen az sem változtat, ha az elbeszélő az egyik szereplő (Zéta, Jancsi fráter). Több művében azonban megfigyelhetünk egy érdekes szerkesztést, amelyet *búvópatak-technikának* neveztem el. Tulajdonképpen viselkedést érzékelünk, mint az életben, és fokozatosan jövünk rá a tartalomra. Mégpedig jelekből. A jeleket észleljük, ráébredünk a tartalmukra, és a jelekből vonunk le következtetéseket. Vannak cáfolhatatlan jelek, és vannak cáfolható jelek – írja Arisztotelész (1999: 1357b). Gárdonyi regényeiben zseniálisan alkalmazott érvelési technikáról van szó: jeleket észlelünk, és fokozatosan válnak a jelek a valószínűségből cáfolhatatlan bizonyossággá. Fel-felbukkanak, majd a felszínre törnek, mint a búvópatak. A szerkezet is érvel: a figyelem irányításával, a következtetés hangsúlyozásával, az érzelmek fokozásával – és erre a búvópatak-technika kitűnően alkalmas.

A búvópatak-technika

Az *Ida regényében* fokozatosan alakulnak az érzelmek: Csaba szeretettel néz Idára: „A szeme néhány percig meleg sugárral pihent Idának nyugodt és tiszta arcán. Talán akkor nézte meg először. De aztán megint elhidegült. – Gyerünk hát: ebédeljünk” (IR 189). Később „kedves, jó Idának” szólítja, Ida megstoppolja Csaba zoknijait, takarítja a műtermét stb. Ezt a folyamatot gondosan feltárja tanulmányában Szikszainé (2015: 111–132). Úgy tűnik azonban, hogy Gárdonyi többi regényében is alkalmazza a jelek fokozatos felbukkanásának a technikáját: először alig érzékelhető utalást olvasunk, majd egyre több és fajsúlyosabb utalást. Az egész rendszer jól megszerkesztett fokozás, ezzel együtt indokolása egy végső cselekedetnek, mondhatjuk: konklúzióknak. Az utalások jelek, amelyekre ajánlatos az olvasónak figyelni. A lényegét jól fejezi ki a búvópatak-technika elnevezés. Ezt a következő elemzés is bizonyítja.

Az *Egri csillagokban* Hegedűs árulása fokozatosan bontakozik ki. Megvannak az előjelei a szokatlan gondolkodásmódjában, majd a bomlasztó beszédeiben, végül a folyamat kulminál az ellenség bevezetésében. Első említése a kurd fogoly kihallgatásakor történik. Már zuhannak be az ágyúgolyók. „Az ülők mindnyájan fölkeltek. Hegedűs elment” (E 391). Nem tudjuk, miért (talán félelmét nem tudja leplezni). Később arról filozofál, hogy „Hol van az megírva, melyik törvényben, hogy védje valaki az anyját?” Gergely úgy válaszol, hogy isteni törvény az anyaszeretet, az anyaszeretet és a hazaszeretet

pedig egy. Erre Hegedűs nem válaszol (E 453). A törökök bekiabálnak, a várbeliek fenyegetéseiket hazugságnak tekintik. „De hátha nem hazudnak?” – mondja Hegedűs. Ez már destruktív megjegyzés, Gergely felháborodik, össze is szólalkoznak, sőt kardot rántanak (E 458). Hegedűs a katonáknak arról beszél, hogy ostromkor dupla fizetés jár, ezt Sárközi jelenti. Másnap Hegedűs ezt Dobónak is elmondja. Dobó leteremti, nem engedi a suttogó propagandát, „a várban semmiféle settegetésnek-sugdósodásnak helye nincsen” (E 466). Dobó ezután figyelgeti Hegedűst (E 469). Rövidesen jelenti Sárközi Mecsseynek, hogy mozgolódás van a víztározónál, Hegedűs bevezette az ellenséget (E 471. kk.) Hegedűst elfogják, felakasztják.

A *Láthatatlan emberben* Emőke érzelmeire is fokozatosan derül fény. „Ha anyám bejön, beszélj Átilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban... Oh, beh szép lehetett az az ember! szép, mint valami földön járó isten!” – kéri Zétát (L 319). Később Zéta azt mondja Emőkének, hogy Átilla öregedett, „három év mulván vén ember lesz”. „Soha! – mosolyodott el. – Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Átilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istenek. Olyan, mint nézd ott a fal szőnyegünkön Áresz, aki leszállt a felhőkből és páncélt öltve küzdött a hadakban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, amelyhez hasonló más ember szemében nincsen!? Ha haragszik, még a falevelek is remegnek. Ha mosolyog, még a felhők is megnyílnak” (L 327). Nemsokára kimondja reménytelenségét: „Zéta, mi szomorúbb a halálnál? Csak bámultam. Mit is szólhassak az ilyen kérdésre? Ő maga felelt. A fejét ingatva bámult maga elé: Az élet” (L 334). Végül elkíséri a halálba Átillát.

Átilla jelleme is fokozatosan bontakozik ki: eleinte valóban szoborszerű, de azután végtelenül érdekes mosolya fokozatainak leírása, tánca, igazságossága, például pénzt ad a tíz árvával menekülő özvegynek (L 228); diplomatikus viselkedése a csata előtt, hatásos, rövid beszéde, seregszemléje, küzdelme a csatában:

Átilla sebes vágatást száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek:

– Hunok vagyunk! – kiáltja a mi seregünk előtt, – ma is megmutatjuk!

Micsoda erő van ebben a hangban! Micsoda erő a szeme villanásában, feje vetésében. Micsoda öröm látni egy embert, aki mintha nem is ember volna, hanem valami oroszlán-isten emberi testben. (L 257)

Igaz, hogy Zéta első benyomása róla az, hogy szoborszerű – ezt hangsúlyozza Eisemann (2015: 53) – , ám az elszórt említésekből összetett, lenyűgöző jellem bontakozik ki.

A *kürtben* Zsuzsika dacosan nem vesz tudomást sem Átilla hadba vonulásáról, sem megérkezéséről – de ez is azt jelenti, hogy rá gondol. Figyeli az újságot, titokban olvassa a háborús híreket. Mi közöm vele? – mondogatja. Olvassa Átilla nevét a Városunk hősei rovatban. „Ej, mi közöm vele! – ismétli. Elsápad, mikor Átilla háromszor szólítja. Végül visszatér a toronyba, mert „Ő akarja”.

A *Szunyoghy Miatyánkjában* a második feleség, Margit hűtlenségére is fokozatosan derül fény. Elégedetlen a házukkal, szépnek tartja Cselkeyék kávé szervizét, Cselkey költeményeit (SZ 145). Cselkeyné halála napján naplót kezd írni, sztenogramos naplót (SZ 151), a férj furcsállja, de elfeledkezik róla (SZ 151). *Könnyes szemmel csókolta a kezemet* – olvassa később a naplóbejegyzést. Azon csodálkozik, hogy hiányzik a *meg* szócska (SZ 153). „A gyanú azonban olyan, mint a taplóba esett szikra, ég tovább. Lassan, beljebb-beljebb, elnyomhatatlanul” (SZ 170). Margit délutánonként kilovagol. „S akkor egyszerre mintha villám lobbant volna el a fejemben. Miért nincs itt Cselkey délutánonként soha?” (SZ 159) Végül megbizonyosodik, és „lezárja” életének ezt a szakaszát.

Az a *hatalmas harmadikban* Mariska problémája is fokozatosan derül ki. Bátor lépéssel követi Miskát, bár a férfi nem tud elválni züllött feleségétől. Összeköltöznek, de az ágyát felviteti anyósa szobájába. Később az ágy lekerül, de mindig kitér a házaseset elől. A férj végül magyarázatot kér, és akkor a nő megvallja: nem akarja, hogy az esetleges gyermek szegényben éljen, az anyja nevét viselje. Ennek a

lehetetlen helyzetnek nincs más feloldása, mint a beletörődés (bár meglehetősen kétértelmű a regény lezárása).

Az *Öreg tekintetes*ben mutatkozik meg legmeggrázóbban a bűvópatak-technika. Tudjuk, hogy a részvétlenség, a ridegség az oka az öreg öngyilkosságának. A részvétlenségre elszórt utalásokat 11 helyen észleljük, és egyre visszataszítóbbak, a fokozás itt is érvényesül. Először áttételesen mutatkozik meg a részvétlenség: az öreg a beteg asszonyról érdeklődik, „Tudom is én!” – felel az inas (ÖT 74). – Úgy beszéltek az öregről, mint valami gyerekről (ÖT 101). – Végül a család viselkedése a durvaságig fokozódik: Vén marha! – kiáltja a doktor (ÖT 178). Ekkor következik be a „megoldás”, az öngyilkosság. (Nem értek egyet Z. Szalai Sándor azon véleményével, hogy az öreg Csurgó anakronisztikus, groteszk figura, a letűnt világ embere, Z. Szalai 2001: 59. Örök probléma elementáris ábrázolásáról van szó.)

Az érvelés

„Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” – írja Arisztotelész (1999: 1356b). A példa retorikai indukció, az enthüméma retorikai szillogizmus – az indukció és a dedukció a következtetés két módja, gyakorlati-retorikai alkalmazása a példa és az enthüméma. Így kell érteni Arisztotelész tömör kijelentését. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem a formális logikáról van szó, hanem az emberek mindennapi érveléséről, amely a formális logika szerint hibás, mert szabálytalan, de amelynek megvannak a szabályai, csak lazábbak (Arisztotelész 1999; Perelman–Olbrechts-Tyteca 1958, 2018/1977). Szvorényi József azt írta, hogy a retorikai érvelés „szabadabb, teljesebb, ékeesebb” (Szvorényi 1858: 42). Az emberek mindennapi (sokszor formuláris) gondolkodása kimutatható Gárdonyi műveiben, olvasói azonosulhattak vele, ezért is szerették; hihetetlenül népszerű lehetett, népszerűségét műveinek számos kiadása is igazolja.

Enthüméma

Az enthüméma tehát retorikai dedukció, azaz retorikai szillogizmus, tulajdonképpen szabálytalan szillogizmus. Az enthümémának két lehetősége van. a) Vagy hiányos szillogizmus: hiányzik valamelyik állítás, és ezt gondolatban kiegészítjük (görög: *en thūmo*– ami a gondolatban van, innen az elnevezés). Az embereket bekapcsolja a közös gondolkodásba, innen van az ereje. b) Vagy olyan tételből indulunk ki, amely nem bizonyos, csak valószínű, tehát cáfolható, lehet rajta vitatkozni (csakis az ilyeneken lehet vitázni, a cáfolhatatlan igazságot el kell fogadni); gyakran egy bölcs mondás, egy hétköznapi bölcsesség (Adamik et al. 2004: 63). A két lehetőség kombinálódhat.

Hiányos a szillogizmus, a konklúzió hiányzik: „Csizmadia volt az öreg, s a csizmadiák elméje sok mindent kifundál varrás és szögezés közben” (K 72). – Tehát: a csizmadiák sok mindent kifundálnak (nagy premissza); az öreg csizmadia (kis premissza); az öreg is sok mindent kifundál (a hiányzó konklúzió). Bírók is örömmel fogadták őket: nincs gyermek. Gyermektelen házaspár nem rongál bútort (IR 193).

A nagy premissza hiányzik: „Fizetése van. Városi alkalmazott ő: tűz-őr. Rendes évi fizetés jár neki a várostól. És úriember, művelt (K 84).” – A városi alkalmazottak fizetést kapnak, ő is városi alkalmazott; tehát fizetést kap. Így is mondhatjuk: fizetést kap, mert a városi alkalmazottak fizetést kapnak.

A nagy premissza valószínű, ezért vitatható: „Magam se bízek benne. Valami pletykával kellett volna mennie Bendének. Ej, hogy nem gondoltunk rá. A pletykán igen kap minden boszorkány (K 95).” – Biztos, hogy minden öregasszony pletykás? Általában igaz lehet, de biztosan vannak nem pletykás öregasszonyok is. A nagy premissza tehát nem cáfolhatatlan, csak valószínű. (Ez a lehetőség gyakran hiányos is.) További példák:

Hanem hogy sokáig odajártak, mink is benéztünk a faluba. Az idegen nép látása mindig mulatságos. Az meg éppenséggel gyönyörűség, ha barbárokat láthat a művelt görög: voltaképpen magamagát szemléli, hogy mennyivel különb. (L 39)

Éva boldogan nézett Gergelyre, míg az halkán, a fejét rázogatva beszélt. Oh az árvaság kenyerén korán érik komollyá a lélek. (E 232)

De Miska nem volt boldog. Minden férj az arcán viseli a házassága bizonyítványát, hogy jó-e a felesége vagy nem. (HH 144)

És olvasgatott, varrogatott, öltözködött délután öt óráig.

Akkorra a férje többnyire végzett. Vele sétált ki hol a Duna-partra, hol a Városligetbe. Az együtt sétáló házastársakat arról lehet megismerni, hogy nem beszélgetnek. (ÁE 227)

Vártam, hogy megered a szava. A nyomott lelkiismeret beszélgetést keres. Még magában is beszél, ha nincs kivel. (SZ 17)

Szivart vettem elő és rágyújtottam. Hogy ő is rágyújtson. Dohányzó embernek könnyebben ered a szava. (SZ 119)

Példa

A példa retorikai indukció. Az indukció esetében adatról adatra lépegetünk, míg végül levonjuk a következtetést. Arisztotelész azt írja, hogy a beszédekben nem lehet végigvinni a teljes indukciót, mert az emberek türelmetlenek, megfelelő műveltségük sincsen. Ezért elegendő egyetlen nagy ugrást végezni, és egyetlen hasonló esetet mondani (1999). Ez a hasonló eset a példa. A példa tehát retorikai indukció. Kitalált és történeti példát ismerünk, a kitalált példa parabola vagy mese lehet. Az emberek gyakran használnak parabolákat, ösztönösen is, tudatosan is. Az emberek mindennapi gondolkodását tükröző parabolák igencsak gyakoriak Gárdonyi műveiben. Olykor humorosak, még az *Isten rabjaiban* is:

Sokszor mikor ránéztem arra az üresfejű asszonyra, elgondoltam, hogy tíz-húsz év és elhervad a szép bőr, elfonnyad a szép hús, a legszebb macskából is vén macska lesz valamikor, és én az örök életre való jussomat egy vén macskáért adtam oda! Hát nem vagyok-e én százsorta bolondabb a bibliai Ézsaunál?! (IS 240, a tévelygő Ábris fráter meséli.)

De hátha Istvánnak a lányát is férjhez viszik? Meg a többi hercegi lányt is? Mivé válik az olyan kert, amelyből épp az arany-almafákat viszik el? (IS 264)

– Mégis kár. Az országnak kellene még a jóerejű emberek. Ámbátor erő bátorság nélkül: fejsze nyél nélkül.

– Van ebben bátorság is. A magunkfajta ember csak egy félelmet ismer: a bűntől való félelmet.

– Hát akkor kár is érte. Ugyis kevés a magyar. Aki egyszer barát, annyi mintha nem is élne. Jó vitéz lett volna belőle. Az élet élet. Isten nem azért teremtette az embert, hogy halála előtt forduljon koporsóba. (IS 180)

Néhány példa a többi regényből:

Ha lakhatik valaki együtt tyúkkal, tehénnel, disznóval, miért ne lakhatnék én együtt egy talán nem is rút és nem is kellemetlen kisasszonnyal – míg a pénzét vissza nem fizetem? (IR 23)

De mikor már az út közepén voltam, arra gondoltam, hogy mért ne nézném meg még egyszer. A Halál-kisasszonyt. Ugyse látom többé az életben soha. És hát a holdat is nézheti mindenki, ha el nem is érheti soha. (L 43)

Török Bálint rákönyökölt a nagy fénylő földgömbnek a kávjára és maga elé gondolkodva bólogatott:

– Az okos madarász annak a madárnak sípol legszebben, amelyiket legjobban kívánja kalitkájába. (E 154)

Én csak a gyermekeimet kívántam még magamhoz, hogy megmentsem őket, mert hiszen görbe karó mellett a fa is görbén nő. Folyamodtam az árvaszékhez. (HH 159)

A szemem mindig azon a leányon állott. Már nem volt közönséges nekem. A deszkaláda is érdekes, ha tudjuk, hogy fejedelmi kincs rejlik benne. Bocsánatot kérek tőle gondolatban, hogy deszkaláda jutott most eszembe. Inkább mondhattam volna: alabástromszekrényt. (HH 167)

Sík Sándor tágan értelmezi a parabolát, az egész műre érti, műfajként. Arisztotelész az emberek gondolkodását, érzését jellemzi vele. Sík Sándor a költői ihletről, a „*belső hév*”uralmáról ír: „Viszont vannak órák, amikor főképen a *tudatosság*, az elvszerű írói célkitűzés vezeti tollát. [...] Ebből az intellektuális atmoszférából melegszenek föl a láthatatlanul is jelenlévő belső tűz rejtett sugarain azok a szép parabolák, megragadó szimbólumok, tendencia kegyelméből született, de mégis a költészet elfojthatatlan erejével áradó novellák, amelyekkel a költő leszűrt világnézetének igazságait hirdeti” (Sík 1928: 51, erre reflektál Kovács 2015: 209).

A parabolák gyakori használata kapcsolatban lehet Gárdonyi vallásosságával, katolikus hitével, Jézus-követésével. Erről sokat ír Keller Péter *Az élő Gárdonyi-arc* című könyvében, főleg *A Jézus-követő emberarc* fejezetben. „A példabeszéd tehát egy másfajta nyelv, mint amit füllel hallani lehet. Rezgés, amit azok is értenek, akik se nem hallanak, se nem látnak. [...] Dédapám műveinek jelentős része példabeszéd. Apostolkodva azon a nyelven beszél, ahogyan Jézus kommunikált. Olyan üzeneteket továbbít, amelyek bűnbánatra indítanak és gyógyítanak” (Keller 2015: 254).

Az *Isten rabjai* – témájánál fogva – gazdag példázatokban. A tatárjárásra vonatkozik ahosszú példázat a mező elárasztásáról (IS 364). A pusztítás borzasztó, de a századokkal később élő ember látja, hogy az elárasztott mező bőven terem; így a nemzet sorsa abban a szerencsétlenségben vált szerencsésebbé: tisztult és javult. A regény középponti gondolata a lilium- és a gyöngyvirágpéldázat (IS 354, 410): „Jancsi elfogódott szívvel lépkedett a fráterek között a tésztaként puha úton a templomba. A királyleány emléke megújult a szívében. Azt a belső remegést érezte, amit gyermekkorában, mikor először látta. Megérett elmével se gondolta közönséges halandónak őt. Más az a nő. Más! Hiszen a virág is mind a föld szülötte, de ezernyi virág között mily más a kis alázatos gyöngyvirág! Csupa finomság, csupa titok! Illata semmi, más virágéhoz nem hasonlít a formája sem. A föld szülötte. De mintha valami ismeretlen világból került volna a Földre...” (IS 207).

Toposzok, azaz érvelési közhelyek

A toposzok azok a helyek, ahonnan érveket vehetünk (görög: *toposz*; latin: *locus*); ezen az alapon nevezi Walter Ong a retorikai érvelést topozslogikának (*topical logic*) (Ong 1958: 104. kk.). A régi retorikusok valóban úgy képzelték, hogy az agyunkban vannak olyan helyek, ahol az érveket tároljuk, és ahonnan felszínre hozzuk őket. A mai kognitív pszichológia gondolkodási mintázatokról ír. Quintilianus az *érvforrások* terminust használta, használatos az *általános érvforrások* vagy *érvelési közhelyek* terminus is (2008). Walter Ong a makacsul fennmaradó elsődleges szóbeliség jellemzőjének tekinti a formuláris szerkesztést, benne az érvelési közhelyek használatát (Ong 2010/1982: 102).

A következő csoportokat állíthatjuk fel: 1. definiálás (definíció, felosztás, osztályozás és kategorizálás; és ide vehetjük a részekre osztást is); 2. összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok; a hasonlóságokhoz tartozik az analógia, de a példát itt is felvehetjük); 3. viszonyok (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás); 4. körülmények (múlt és jövőbeli tények, lehetséges és lehetetlen, személyekből és dolgokból vett érvek). Végtelenül sok a lehetőség. A felsorolás egyben erősségi skála is: a legerősebb érv a definíció, többek között azért, mert nehezen cáfolható. Minden peres eljárás elején meg kell határozni a bűntényt, utána sorolhatjuk az okokat. A leggyengébbek a személyekből és a dolgokból vett érvek, pedig ezek a leggyakoribbak. Mindegyik toposz kapcsolatban

van bizonyos stílusesszűközűkkel. A tételt meg is fordíthatjuk: bizonyos stílusesszűközűknek gondolkodásbeli alapjuk van, egyes retorikák ezt fel is tűntetik (Pécseli Király 2017).

Definíció

A definíálásnak megvannak a szabályai. A mindennapi érvelésben eltérhetűnk a szigorű szabályoktól, a *genus – species – differentia specifica* hierarchiatól, lazábban fogalmazhatunk: körülírásokat, sőt trópusokat és figurákat is alkalmazhatunk. A mindennapi beszélgetésekben a lazább megoldás gyakoribb, mint a tőkéletes definíció. Gárdonyi szereplői sokszor elmélkednek, vitatkoznak, szűkségűk van meghatározásokra, és igen változatos eszközűket használnak. A szabálytalan definíciókat számon tartják a gondolatalakzatok között is, ez a *szónoki meghatározás* (görög: *horiszmosz*, latin: *finitio*; Adamik et al. 2010, Adamikné Jászó 2013).

Definíálás körülírással:

Csak a festők társasága az, amelyiken nincs különbötetű bélyeg. Úri emberek volnának, de mégse úri emberek valahogy. De nem is parasztok. Nem is hentesek, nem is színészek, nem is pénzkaparók, nem is a perc madarai. Valami olyan vegyes a mindenféléből, mint a vendéglői imbisz. Előkélűség magaviseletben és gondolkodásban sokszor ugyanabban az emberben is össze van keverve valami parasztvonással és iparos tempóval és üzlettel és cigánysággal. Hát még külön-külön egymás mellett. Csodálkozik majd, hogyan nyilvánul meg ugyanazon az ajkon a bölcsesség és ostobaság. Vagy értelmesség a beszédben, oktalanság a cselekedetekben. Vagy fordítva. S vannak köztűk igen szabados fráterek is. Minden társaságban találunk különben egy-két valakire, de ha többre nem, egyre bizonyosan, akit szeretnénk kitudni az ajtón. (IR 166, arra is jó példa, hogy a negatív definíció nem kielégítű, feltétlenül ki kell egészíteni.)

– Tanítónak jó lenni, mert a tanító 1. úr; 2. a tanító mindenkit megverhet; 3. a tanítót nem verheti meg senki, *ergo* a tanítűság jólét, hatalom és a lehetű legkellemesebb állapot. (AL 8)

– Hazudni nem tanultam.

– Ez a baj. A hazugság magunk-védelme. Kell. A férfi fegyvert visel az oldalán, a nő és a rabszolga hazugságot. A mi pajzsunk a hazugság. Mondtad volna, hogy részeg volt a gazdád, mikor apámnak ajándékozott: mikorra kijőzanult, te már messze jártál. (L 170, Emőke oktatja Zétát.)

– És ha megvénűlsz? Micsoda ágrulszakadt, szomorű figura az agglegény! Kabátja gyűrűtt, kalapja keféletlen, inge sárga. Otthona nincs. Mindenki lopja, csalja. Csak lézeng a világban, mint a gazdátlan kutya. (ÁE 277)

Definíálás metaforával:

Az *ember* az Ég vetése itt a Földön. (ÁE 197)

– Hát iszen egy, akár latinul, akár magyarul, csak egy az. A *miatyánk* gondolatai Krisztus gyémántjai ócska, rossz fatokban. Akár latin a tok, akár magyar, egy. De az utolsó szűt imádkozza néha másképp egy jobb, modernebb szóval. Fogadja meg a tanácsomat.

– Hogy másképp.

– *Gonosztól* helyett imádkozza: *fantáziámtól*... (SZ 166)

Bár annak utána ne szűltam volna semmit, s nem történt volna semmi. Mert ördögnek fonala a szű: abból fon kötelet, hogy elránthassa a keresztény lelket. (IS 236)

– A *csuha* is koporsű. Koporsűban járű halottak vagytok. (IS 180, Bajcsy úr mondja a szerzeteseknek.)

– Mért haragudnám? A fáradtságomon győztél, nem rajtam. Ha haragszom, azon haragszom, hogy ilyen jóerejű ifjú csuhába bújik. Kell is az Istennek az a sok barát! Minek az a sok imádság? Az *imádság*, csak szusz. Imádságtól a ló se indít. (IS 180, Bajcsy úr mondja.)

Az idegen szavakat rendszerint lefordítjuk:

- Veszteglés az, mikor hallgatunk. Nem szabad beszélned a klostromban, a belső helyeken, tehát sem a cellákban, sem az ebédlőben, sem a *dormitóriumban*.
- Nem tudom, mi az.
- A hálóhely. Kompletorium után való csendítéstől primáig meg éppen vesztegeljen a nyelved. Mert ha megszólalsz, egy nap vizet ebédelsz. Hapedig a kapitolium-házban vagy a kóruson beszélsz, akkor meg a földön ebédelsz. (IS 122)

Új szót találunk ki (a görög katakhrézisz terminus egyik jelentése):

- És hogyan jutottál a bég mellé?
- Összebarátkoztam a szolgájával, és mindig a sátoránál lődörögtem. Hatvan alatt már a bég megharagudott rája, és elverte. Engem meg, hogy már sokszor látott, csak magához szólított, mert én is tudtam már téntát főzni.
- Mit?
- Téntát. Úgy issza a téntát, mint mink a bort, kapitány uram. Reggel, délben, este csak téntát iszik.
- Nem ténta lesz az, te.
- De bizony ténta, kapitány uram, valóságos jó fekete ténta. Valami babból főződik, oszt olyan keserű, hogy még másnap is pöktem tőle, mikor megkóstoltam. A babot úgy híjják törökül, hogy *kávė*. (E 358, gyakran idézett részlet, a kém *téntának* nevezi a kávét, akkoriban nálunk nem ismerték.)

Nem-faj viszony

A definícióhoz kapcsolódik a nem-faj viszony, hiszen a nemet (*genus*) osztjuk fel az alá tartozó fajokra (*species*), hierarchiát hozunk létre. Ellenkező művelet az osztályozás: a fajokat soroljuk egy közös genus alá. Szunyoghy a földi javak alá tartozó fogalmakat sorolja: „A gazda élte bármily vesződséges is, de összeadás, kivonás, a végső summa mégis csak az, hogy az övé a föld javajból a legjobb porció. Övé a levegő, a napfény, egészség, élet békessége, családi tűzhely minden poézisa, föld és ég minden szépsége a fűszáltól a viráig, a virágtól a csillagokig” (SZ 114).

Ide szoktuk sorolni a rész-egész viszonyt, ez is hierarchia, ám ez nem logikai, hanem mechanikus viszony. Nagyon fontos, sőt alapvető érvelés Gárdonyi műveiben: ami jellemző a részre, az igaz az egészre, és fordítva: „a nemzet családi kötelékek kiterjesztéseként jelenik meg” (Györke 2007: 635). A család része a nemzet egészének, ezt az emberek természetes logikája így látja, elfogadja. Zéta érvel ekképp Zobogány táltossal beszélgetve: „Csak azt mondanám, hogy ha egyes emberek meglehetnek verekedés nélkül, mért ne lehetnének meg nemzetek is? A nemzet is egyes embereknek a nagycsoportja” (L 182). Gárdonyi *Magyarul így!* című könyvének előszavában olvasható az alábbi érvelés: „A nyelv is változik idők haladtában, mint ahogy maga a nemzet is változik. De a nemzet lelke nem változik, hát a nyelvnek a lelke se változhatik. A nemzet lelke meg a nyelv lelke egy. Aki hibásan beszél a nyelvet, a lélek ellen vét” (1938: 3).

A rész-egész viszonyon alapul a csatajeleneteknek Homérosztól örökölt leírása: a részletek kiemelése. A párharcok mindenütt megfigyelhetők mind az egi, mind a catalanuumi harcokban. Sokat írtak arról, hogy az *Egri csillagok* eposzi mű, homéroszi mű, de a csatajelenetek leírási technikáját nem említették, csak a harcok patetikus, fennkölt megjelenítését. De ebben a technikában az epizódok, a párharcok uralkodnak:

Egy krokodilus-bőr pajzs emelkedik futva fölfelé, mintha szárnyas ember hozná. Alatta a török nem látható. A sima pajzson elcsúszik a kopja hegye. A ravasz török bizonyára a sisakja hegyéhez kapcsolta a pajzs közepét. Akármerről szűrják, csak elbillen a pajzs, s levegőt szűr a kopja.

Gergely egy hoppra ott-terem.

– Így kell azt!

A vastag végét fordítja előre a kopjának s végig reccsent vele a krokodilus törökön. A török fejfel hanyatlik vissza.

S közben szüntelenül hangzik az üvöltés:

– *Allah ákbár! Ja kerim! Ja fettah!*

Olykor magyarul is:

– Adjátok meg a várat!

– Nesze! – rikoltja Zoltay. (E 425, ezután Zoltay harca következik, majd Dobó irányítása...)

A nem-faj, illetőleg a rész-egész viszonyhoz kapcsolódó stílus eszköz a *felsorolás (enumeratio)* és a *halmozás (frequentatio)*. A felsorolásban elől áll a tágabb fogalom, a halmozásban a sorozat végén (Perelman 2018/1977: 53). A felsorolás a felosztáson alapul, a halmozás az osztályozáson, fordított műveletek. A régi retorikákban az analízáló felsorolás és a szintetizáló felsorolás elnevezéseket használták. Ez utóbbit nevezzük halmozásnak. Nagyon fontos stílus eszköz, Gárdonyi műveiben is alapvető (mint Arany műveiben is), hiszen ekkor tárul fel az olvasó előtt a környező világ, az érzelmek, a gondolatok. Monográfiája ezt írja: „Regényeinek – Schöpflin szavaival – »nincs közéleti háttérük«, és ez igaz is legtöbb esetben, ha a kor aktuális politikai, társadalmi problémáinak közvetlen ábrázolását értjük rajta. Alakjai nincsenek konkrét helyhez vagy időhöz kötve, ill. kötöttségük másodlagos, hiszen az író az »örök emberi« alapérzéseket keresi bennük” (Kispéter 1970: 98). Ez a megállapítás felületes, a felsorolásokban és a halmozásokban ugyanis mindig meghatározott milió és gondolkodás tárul fel, és ezt később is fogjuk látni a stílus eszközökben.

Felsorolás:

Az öregúr mégcsak nem is sejtette, hogy az ő szép birtoka, tehene, lova, birkanyája ráment négy hitvány disznóra. (ÖT 133, ti. a kártyára.)

Az emberek is megváltoztak. A lobogós ing és gatya bozontos bőr-ruha alá került. Farkas-bőr, medve-bőr, szarvasbőr, borjúbőr, de mind szőrösen. A könnyű posztósüveg helyét is tornyos prémsüveg váltotta föl. A közrendi embereké bárányprémből való, a jómódúaké rókaprém, hódprém. Átilla süvege oroszlánsörényből készült. A fővezér és más előlkelők medvekucsmát tettek föl. A gazdám is medvekucsmát viselt. (L 153, a hunok öltözékéről van szó.)

A falra vetődő világosságnál mindenféle fegyver csillogott elő. A fal teles-tele volt szépen gondozott fegyverekkel: sok kard, harminc is – dárdák, ijjak, puzdrák, pajzsok, bölényszarvak és más efféle szarvak. Semmi egyéb bútor, csak egy festetlen tölgyfa-almáriom a sarokban, meg egy pohárszék: csupa ezüst-kupák és ezüstpoharak – a másik sarokban. (IS 164)

Halmozás:

Mielőtt ember voltál volna, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, minden, minden. (L 182, a lélekvándorlásról van szó, ebben hittek a hunok, de Gárdonyi is.)

Egy fejevári szekéren konyhai ládák és edények is érkeztek. Csuda volt elnézni, hogyan szedik le róla a sok vaskondért – kettőt akkorát is közte, hogy Jancsi elveszett volna benne, ha beállítják –, rézüstöt, vaslábat, nyársat, kislábost, nagylábost, csuprot, bögrét, fazekat, rostot, tálat, medencét, mindenféle konyhai szert. (IS 31)

– Én csak nem voltam ördög?

– Bizony az voltál te is. Ki tudja, micsoda fajtalan gazember voltál velem együtt, és hogy hol akasztottak fel bennünket? Hiába csodálkozol! Káromkodtunk, dőzsöltünk, veszekedtünk, disznólkodtunk, loptunk, csaltunk, bizony nyakig éltünk a vidám rondaságokban. (IS 189)

Gergely még jó rendet olvasott. Benne volt a jegyzékben minden fegyver; kopja, gerely, pajzs, mindenféle golyó, csáklya, csákány, buzogány, kanóc, dárda és minden harci készség, amit nem a segítség hozott magával. (E 334)

A kereskedők, a lócsizárok, a borbélyok, a dervisek, a kuruzslók, köszörűsök, szörbet- és halve-áruháziak, a kötél-táncosok, a rabszolgakereskedők, zsidók, cigányok és más efféle népé most az a völgy. Onnan járnak nappal a táborba kalmárkodni, csereberélni, hulladékot lesni, népet mulattatni, kuruzsolni, lopni, csalni, egyszóval: élni a katonák közé. (E 444)

De hiszen, ha odamenne is, ott a férj. Az vezetői, az ül mellette, az vigyázgat rá, arra mosolyog, annak beszél, azzal egy az élete. (ÁE 261)

A műterem csupa rendetlenség és szemét, és terpentinszag. Egymás hegyén-hátán a szűrők, süvegek, csizmák, és az angyal fehér ruhája egy sarokban. Az asztalon is összevissza a mindenféle festőszer, ecsetörölő rongyok, szappan, mosdótál, festő-olajos üvegecskék, ecsetmosó bádóg, tejes üveg, zsemlye-darabok, pipabagó, szénpálcikák, vetítőlámpák, fényképhártyák, szivarvégek s mindenféle kacat. (IR 305)

Felsorolás + halmozás:

A teremben csak egy fiatal makarónit láttam az elhelyezkedésemkor, egy folyton füttyürésző, mozgékony emberkét, aki tőlem távolacskán háttal állt mindig nekem, és virágfigurákat komponált méteres rajzpapirosokra: cinniát, mácsonyabugát, violát, almavirágot, kökörscint, mindenfélét, ami eszébe jutott. Ma is előttem a két piszkos, fürge keze, csillogó, fekete szeme, nagy karimájú, hegyes kalapja, és lengő szárnyú, barna köpönyege. Verébijesztő figura volt künn az utcán. (HV 327)

Összehasonlítás

Az összehasonlítás gyakori, szinte mindennapos érvelési technika, lépten-nyomon megállapítjuk a dolgok hasonlóságait, különbségeit, és érvelünk a fokozatokkal, a hasznosabb és a jobb lehetőségeivel (Arisztotelész 1999: 1363b). Ide vonható a példa és az analógia. Az összehasonlítás gondolkodási műveletén alapul a trópusok (szóképek) közül a metafora, a figurák (alakzatok) közül a hasonlat gondolatalakzata. A legegyszerűbb összehasonlításra alapuló gondolatalakzat a mellérendelő összehasonlítás (*comparatio paratactica*), ebben grammatikai eszközök nélkül, pusztán egymás mellé helyezük az összehasonlítandókat. Gárdonyi műveiben gyakran találkozunk ezzel az archaikus stílusesszükkel, emiatt is érezzük olykor balladásnak, a népdalokra emlékeztetőnek a műveit (Sík 1928: 48).

Az egri vár erős, de ott a szolnoki példa, hogy a falak ereje nem a kőben vagy, hanem a védők lelkében. Ott pénzen fogadott idegen zsoldosok voltak. Nem a várat mentek védeni, hanem hogy zsoldot kapjanak. Itt csak az öt pattantyús a német, de ezek is derék emberek. Itt mindenki a hazát védi. Ha vér kell, vérrel. Ha élet kell, étellel.” (E 335)

Számos regénye a férfi-nő kapcsolattal foglalkozik, férfi hőseinek több nővel is volt dolguk, és összehasonlítják kedveseiket. Nők tehát a tárgyai a legtöbb összehasonlításnak:

Sose láttam akkora fehér fejkötőt, akkora női arcot és akkora habverő szerszámot, amekkorát tartott a kezében. Mintha a kalendáriumi telt holdnak a képét látnám bodros fejkötőben és asszonyi ruhában.

S az volt a különös, hogy hasonlított Zsorzsetre. De persze csak mint valami karikatúra. Még a lencse is ott volt a bal arcán, de akkora lencse, mint egy filléres pénz, domború és szőrös lencse. (HV 342, az anya és lánya összehasonlítása, „nézd meg az anyját...“.)

Margittal aztán boldogan éltünk. Nekem már csak azért is kedves volt ő, mert új volt, más természetű volt, Hedviggel semmiben nem azonos, és mégis kellemes.

Hedvig vidám volt és eleven. Margit komolyka, mélázó, csendes szavú.

Hedvig mindig örült valaminek. Ha véletlenül átszúrták volna a tenyerét, a másik percben már örült volna, hogy gyógyul. Margit meg olyan volt, mintha mindig búsulna valamin. Ha a világ legszebb rózsáját adtam volna neki, a másik percben már úgy nézett volna rá, mintha azt gondolná, mily kár érte, hogy el fog hervadni! (SZ 135, tovább folytatódik még egyoldalnyi összehasonlítás)

Berta fiatalabb volt, de Eszter leányosabb. Berta haja tömöttebb, feketébb, a szeme nagyobb, nyíltabb, az orra szabályos görög orr. Eszter ideges macska-testalkat, az arca vékonyabb, de kifejezőbb. A haja sötét gesztenyeszínű, kevesebb, de finomabb, mint Bertáé. A szeme mosolygóbb, árnyékosabb, melegebb. És a hangja, milyen más minden szó az ő ajkán! Mennyivel szebb, ha ugyanazt a szót ő mondja!

Ha Ábel szobrász volt volna, Bertát szívesebben kifaragta volna, mint Esztert, de ha festő volt volna, Esztert becsülte volna festenivalóbbnak. (ÁE 286)

Viszonyok

Óriási tartomány, ide sorolható az ok-okozat, az előzmény-következmény, az ellentétek és az ellentmondások. Az ok-okozati viszonyon alapul például a metonímia, az előzmény-következmény viszonyon a metalépszisz (ezek trópusok); az ellentétén az antitheszisz (az ellentét) és a paradoxon (a látszólagos ellentét), az ellentmondáson az oximoron (a képtelen, illogikus kapcsolat).

Az ok-okozati viszony nagyon fontos az érvelésben, hiszen az okokra mindig kíváncsiak vagyunk. Már a kisgyerek is felteszi a *miért?* kérdést. Gárdonyi hősei is keresik az okokat, olykor ok-okozati láncot szerkesztenek: „Ahol nő van, ott bűn is van, s ahol bűnök vannak, vér is, könny is...” (SZ 168, Szunyoghy mélységesen csalódott, tragikus hős).

Halmazással kombinálva:

Ettől az időtől kezdve csak igavonó állatja lehettem a népnevelésnek; a pap után vittem a kalapot, és meghajoltam az iskolaszék, világi tanfelügyelő, egyházi tanfelügyelő, kerületi tanfelügyelő, esperes és más okos urak előtt, akik azért jöttek a világra, hogy a népnevelést előmozdítsák, és a tanult tanítót a pedagógiában okosítsák. Mert a pedagógia meg a gyógyászat olyan tudomány, amelyhez mindenki ért, csak az nem, aki azokat tanulta és gyakorolja. (AL 63, az 1868-as népoktatási törvény után vagyunk.)

Példával és metaforákkal kombinálva:

A házasság, barátom, a leggonoszabb szerződés, amit valaha emberi elme kieszelt.

Mert beledobhatjuk-e józanon az életünk minden vagyonát egy olyan háznak a megvételébe, amelyet csak kívülről ismerhetünk, de azt azután teljes bizonyossággal tudhatjuk, hogy kívülről éppen eladás céljára szépítették, cifrázták mindig, mindennaposan?

Köthet-e józan ember olyan szerződést, amelyben holtáig kötelezi magát, hogy együtt fog élni egy valakivel, akinek csak az arcát, haját meg a keze bőrét ismeri?

Hiszen magamagát sem ismerheti teljesen senki. Néha egy felindulásunk után megdöbbenve eszmélkedünk, hogy bennünk egy fenevad lappang, amely a felindulásunkban tört ki először. A nőben is csakúgy megvannak az efféle elrejtőzött fenevadak. Mi történik veled, ha megkötötted a szerződést, s egyszer csak megjelenik a sziszegő vipera vagy az üvöltő sakál, vagy a pokolszemű tigris? (HH 152)

Kötőszó nélkül:

– Deiszen – erősködtem én – Zrínyit is vaddisznó ölte meg.

Ilka felvonta a vállát, és mosolygott:

– Zrínyi nem kukoricával járt köztük. Ha mink kísétálunk nagymamukával, el se futnak tőlünk. (HV 253)

Már nem aggasztott, hogy hogyan fessek le az agg hölgyet. Elvégre ha a lófejet le tudtam festeni, mért ne tudnék emberfejet is? Szín csak szín, vonal csak vonal. Lassan dolgozom, s majd csak lesikerül. A fő az, hogy a leendő feleségemmel beszélgethetek. (HV 267)

Humoros kontrafaktuális hipotézis:

– Türelem, türelem, Eszterkém. Ha a békességet boltban árulnák, aranyon is meg kellene vennünk. Látod, az én boldogult apám mondott nekem valamit, amit sohase felejték el. Mikor Kufsteinba vitték, szabad volt vele egy órát töltenem. Az anyám is ott volt szegény. Akkor mondta, hogy valahányszor felindul a magyar ember, jól tenné, ha inkább egy messzely vérét eresztené ki, mintsem hogy cselekedne. Ha április 14-én reggel minden országgyűlési képviselőn eret vágtnak volna, nem mondták volna ki a trónfosztást, nem következett volna ránk a muszkatábor. Azt a trónfosztást akkor cselekedték volna meg, mikor már győztek. (ÁE 239)

Előzmény-következmény viszony

Ez csak egyszerű egymásutánosság, nem jön létre az elsőből a második, nem hozza létre az első a másodikat, mint az ok-okozati viszonyban. Az alábbi elmélkedés nagyon jellemző Gárdonyira (egy részlet Zéta és Zobogány táltos beszélgetéséből):

– Mielőtt ember voltál volna, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, minden, minden.

– Bizonyos ez?

– Bizonyos-e, hogy mindennek van előzménye?

– Az bizonyos.

– És az előzménynek is előzménye.

– Az is bizonyos.

– Nem is lehet másképpen. Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?

– Nem én, uram. [...]

– És aztán ha emberek is voltunk?

– Megint egy fokkal feljebb: még-tökéletesebb testformába jutunk. Csak semmivébébe nem. Az élet: mozgás. Mozog maga a Teremtő is szünetlenül. Az embernek is mozognia, alkotnia, küzdenie kell. Minden formában, csak hogy más-más helyen, más-más ütközők között. De egyre világosabb az értelmünk, jobb a szívünk, nemesebb a kezünk. (L 182)

Ellentét

Az ellentét (latin *contrarium*) az ugyanabba a minőségbe tartozó dolgok összeférhetetlensége. Az ellentétes dolgok kizárják egymást, ilyen például a *szabadság* és a *szolgaság*. Az ellentét (görög *antithesis*, latin *contrapositum*) szóalakzat is: két egymással ellentétes, egymást kizáró dolog, cselekvés, tulajdonság egyetlen szerkezetben vagy nagyobb szövegegységben. Alapvető stíluseszköz, például Petőfi verseinek háromnegyed része ellentétekre épül (Zlinszky é. n.). Gárdonyi regényein végigvonuló ellentét a test és a lélek ellentéte, harca; ennek alapján írja meg a két nőtípus vagy a férfi és a nő ellentétét. Az ellentét olykor megszűnik, és megszületik a harmónia (*Ida regénye*), olykor feloldhatatlan állapotba (*Az a hatalmas harmadik*) vagy pusztulásba vezet (*Szunyoghy Miatyánkja*), olykor a lélek legyőzi a testet (*Isten rabjai*), ritkán az is előfordul, hogy az ellentét nem is létezik (Gergely és Vicuska szerelme, *Ábel és Eszter*). De felállíthatjuk a város és a falu, a nyugat és a

kelet ellentétét is, sokat olvashatunk erről a különféle Gárdonyiról szóló tanulmányokban. Az ellentételezés a részletekben is megmutatkozik:

A gyermek szeme olyan, mint a kristályvízű patak: minden kavicsot, fűszálat meglátok benne.
A nő szeme olyan, mint a hegyekben a tengerszem: tükrözi az eget s a belenéző embert: de mi van a mélyén? – mindig titok... (HV 270)

Némelyik ember öltözik bársonyba, selyembe, s rangja, méltósága minden más fölött hordozza, s mégis mikor vele beszélünk, mingyárt érezzük, hogy őkegyelme csak emberi testben élő állat. Más ember meg öltözik kopott plundrába, jár feslett köntösben és félretaposott saruban, de ha megszólal, mingyárt érezzük, hogy állati testben élő angyal. (L 295)

– Tudod-e – mondotta fenyegetően –, hogy az életeddel játszol, *semmiért?*

– Neked semmi, nekem mindenem. (L 154, Emőke és Zéta párbeszéde.)

No, ez kínos ügy. Én a jövőendő házassorsomat adom Fáninak, ő meg egy penészes, romlott mandulát ad viszonzásul... | Ez a borzasztó csalódás szinte megkábított. (HV 42)

Ellentmondás

Egy példa a *Hosszúhajú veszedelem* című regényből:

Egy időben, azonos körülmények között nem mondhatjuk valamiről, hogy van is, meg nincs is, nem állíthatunk és tagadhatunk valamit egyszerre. Ha ez előfordul, végzetes következménye lehet, például füstbe megy egy házasság, mint az ötödik agglegény esetében:

– Nem értelek, Ágnes, hogyha valamit állítasz, és valaki az ellenkezőjét mondja, miért nem engeded, hogy bizonyítsa? Hol itt a logika?

– Mert nincs igaza, és nincs igaza! – szolt már szinte fuldokolva a dühtől. – Ezt nem vártam volna öntől. (HV 128, *A pék órája*)

Ha valaki nem ismeri fel az ellentmondást, nevetségessé válhat; ha pedig elfogadja mind a két lehetőséget, abszurd eredmény születik. Ez az abszurdítás a háttére az oximoronnak: 'nagy butaság', képtelenség, típuspéldája az *élőhalott*.

Otthon ült. Hírlapot sem olvasott már. Olykor fel-alá járt a szobában. Olykor nézéstelen nézéssel bámult ki órákig. (ÖT 155, anafora, fokozás egyben.)

– Kisasszonyom – sóhajtottam –, én vagyok a föld legszerencsésebb boldogtalanja. (L 154)

– Egészséges vagy-e?

– Köszönöm – bókkoltam –, lélegző halott vagyok. (L 154)

Ő is felnézett, mikor hozzám ért. A szeme...

A nap így nyilal át az erdő lombjain. A lelkembe nyilalt a szeme sugara. S a lelkem egyszerre fénnel és zenével telt meg. Néztém káprázó szemmel, boldogszomorún. (L 44, nem Kosztolányi szava!)

– Éljen az az ember, aki elsőnek fog meghalni Egerért! (E 348)

Összegzés: a szerkezet és az érvelés

Gárdonyi regényeinek szerkezete lineáris, ezzel az egyenes ívű szerkezettel összhangban van férfi főszereplőinek lelki fejlődése, világnézeti tisztulása (Sík 1928: 779), valamint sűrítő kompozíciója (i. m. 100). Észrevehetünk azonban szereplőinek a jellemfejlődésében egy fel-felbukkanó, fokozódó vonulatot, jelek sorjázása vezet a konklúzióhoz. Ezt nevezi a tanulmány bűvópatak-technikának.

A retorikai érvelés kimutatható Gárdonyi műveiben. Az enthüméma az emberek mindennapi gondolkodására jellemző. Hasonlóképpen a példa is, leginkább a kitalált példa egyik fajtájával, a parabolával érvelnek a szereplői. Itt a példának az arisztotelészi értelmezéséről van szó. Sík Sándor sokat ír Gárdonyi paraboláiról, de mindig tágabb értelemben: parabolisztikus történetekre hivatkozik. A toposzlogika elemzése kapcsán kiderülnek érdekes definíciók és a definíciókon alapuló felsorolások, valamint halmozások. Ezek a részletezések ugyanolyan jellemzőek Gárdonyira, mint Aranyra. Az eposzi technika azonban nemcsak a fennkölt stílusban mutatkozik meg, hanem a harci események, epizódok, azaz párviadatok részletezésében is. Az érvelést összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy számos lehetőségre találunk példát Gárdonyi műveiben, hősei követik az emberek észjárását. Kiemelkedik a példa és az enthüméma, valamint a toposzlogika alkalmazása, mindez őrzí az elsődleges szóbeliséget is; a felsorolásban és a halmozásban pedig feltárul a környező világ, akár történelmi korról, akár a jelenről van szó, akár fegyverekről, akár egy korabeli polgári lakás berendezéséről, akár érzelmekről.

Irodalom

- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2017a. Az érvelés humoráról. *Magyar Művészet* 1: 41–50.
- Adamikné Jászó Anna 2017b. Humor, derű és bölcsesség az érvelésben Arany János epikája alapján. *Magyar Nyelvőr* 4: 426–465.
- Adamikné Jászó Anna 2017c. Arany János és a retorika. Az érvelés humora Arany János költeményeiben. *Hungarológiai Közlemények*. 2: 1–18.
- Adamikné Jászó Anna 2018. Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus). Hozzászólás egy bonyolult témához. *Századvég* 87: 5–39.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Telosz Kiadó. Budapest.
- Bednánics Gábor – Kusper Judit (szerk.) 2015. *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Ráció Kiadó. Budapest.
- Corbett, Edward P. J. (ed.) 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works*. Oxford University Press. London–Toronto.
- Eisemann György 2015. A láthatatlan ember és a látható nyelv. Gárdonyi Géza regényéről. In: Bednánics Gábor – Kusper Judit (szerk.) *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Ráció Kiadó. Budapest. 45–60.
- Gárdonyi Géza 1938. *Magyarul így!* Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi József 1934. *Az élő Gárdonyi I–II*. Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gintli Tibor (szerk.) 2011. *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Györke Ágnes 2007. Homéroszi eposztól a Nagy Könyvig. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.) 2007. *A magyar irodalom története 1880-tól 1919-ig*. Gondolat Kiadó. Budapest. 625–637.
- Keller Péter 2015. *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat. Budapest.
- Kispéter András 1970. *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kovács Gábor 2011. *A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kovács Gábor 2015. A Gárdonyi-novella poétikája. In: Bednánics Gábor – Kusper Judit (szerk.) 2015. *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Ráció Kiadó. Budapest. 205–230.
- Mezei József 1965. Gárdonyi Géza. In: Sőtér István (szerk.) *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. 4. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 901–914.

- Ong, Walter 1958. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- Ong, Walter 2010/1982. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Ford. Kozák Dániel. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Pécseli Király Imre 2017/1639. *Bevezetés a retorikába két könyvben*. Ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvápolók Szövetsége – Trezor Kiadó. Budapest.
- Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958. *La Nouvelle rhétorique. Traité de l'Argumentation*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Perelman, Chaïm 2018/1977. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Ford. Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan*. Adamik Tamás (szerk.) Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Schöpflin Aladár 1990/1937. *A magyar irodalom története a XX. században*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Sík Sándor 1928. *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Pallas Rt. Budapest.
- Sík Sándor 1942. *Esz­tétika I–III*. Szent István-társulat. Budapest.
- Szalay Károly 1983. *Komikum, satíra, humor*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Z. Szalai Sándor 2001. *Sors és történelem. Tanulmányok Gárdonyi Gézáról*. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc.
- Szerb Antal 1943. *Magyar irodalomtörténet*. Révai. Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma 2015. Párhuzamos lélekrajzok nyelvi-stiláris vetületei Gárdonyi Géza Ida regénye című művében. In: Bednánics Gábor – Kúspér Judit (szerk.) *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. Ráció Kiadó. Budapest. 111–132.
- Szvorényi József 1858. *Ékesszólástan*. Heckenast. Pest.
- Zlinszky Aladár é. n. *Petőfi nyelvéről*. In: Szathmári István 2008. *A magyar stílisztika útja*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Budapest. 204–214.

Források

- Gárdonyi Géza 1955. *Egri csillagok*. Ifjúsági Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1963. *A kürt*. Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1963. *A láthatatlan ember*. Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1963. *Isten rabjai*. Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1963. *Öreg tekintetes*. Dante Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1963. *Ida regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza 1978. *Hosszúhajú veszedelem*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza é. n. *A lámpás*. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza é. n. *Ábel és Eszter*. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza é. n. *Az a Hatalmas Harmadik*. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Gárdonyi Géza é. n. *Szunyoghy Miatyánkja*. Unikornis Kiadó. Budapest.

Adamikné Jászó, Anna

The humour of argumentation and style in Gárdonyi's novels – Part 1

This study provides an analysis of Géza Gárdonyi's works from a rhetorical perspective and it shows the uniqueness of his style and humour. Rhetorical argumentation can be revealed in Gárdonyi's works: there are a number of examples in the analyzed works as Gárdonyi's characters are following people's way of thinking. Examples, enthymemes and topos logic are frequently used while keeping primary orality; and the environment is revealed by enumeration and congeries. The characters' personality development is in line with the linear structure of the novels and at the same time the use of the "underground stream technique" can also be noticed. This study shows examples mainly of Gárdonyi's delicate humour based on the criteria of rhetorical analysis. The quoted examples can be used when teaching rhetorical argumentation, style, or word formation.

Kulcsszók: humor, stílus, szerkezet, retorikai érvelés

Keywords: humour, style, structure, rhetorical argumentation

Az írás szerzőjéről

Adamikné Jászó Anna

nyugalmazott egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Mai
Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest
a.jaszo.anna[kukac]btk.elte.hu